

Soyqırımı bir millətin faciəsi deyil, bütün insani dəyərlərin ayaq altına atıldığı fəlakətdir. Buna görə hər bir millət, hər bir fərd, hətta onu öz milləti törətməmiş olsa belə, soyqırımlara qarşı çıxmaldır. Ancaq tarix göstərir ki, erməni millətçiləri öz qəddar ata-babalarının əməllərindən utanmaq əvəzinə onlardan "dərs alır", hər fürsətdə azərbaycanlılara qarşı yeni vəhşiliklər törətməkdən çəkinmirlər...

Əslində ermənilərlə qonşu olduğumuza görə ne itisadi məkanı, ne də taleyimizi qınmalıyıq. Çünki bu qonşuluğu yaradan başqa səbəblər və səbəbkarlar olub. Azərbaycanın erməni bəlası, azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımlarının bünövrəsi XVIII əsrdən - I Pyotr dövründən qoyulub. O zamandan çarizmin münbit torpaqları, dənizləri ələ keçirmək siyasəti ölkəmiz, millətimiz üçün böyük faciələr yaratdı. 1721-ci ildə Qafqaza yürüş edən, iki il sonra Bakı da daxil olmaqla Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini işğalə məruz qoyan I Pyotrun qoşunları yerli əhalinin müqaviməti ilə qarşılaşdı. Çar siyasət işlədərək Azərbaycanın tarixi torpaqlarında, xüsusilə Bakı və Dərbənddə ermənilərin məskunlaşdırılması göstərişini verdi: "Onları (erməniləri) tovlayıb bizim torpaqlara gətirməyə çalışmaq lazımdır ki, Rusiyanın istinadqahı olsun".

XIX əsrin birinci yarısında Rusiya ilə İran arasında olan iki müharibənin - 1804-1813-cü illərdə və 1826-1828-ci illərdə baş verən müharibələrin ən böyük ağrısını azərbaycanlılar çəkdi. Həmin müharibələrin sonunda imzaladıqları müqavilələrlə (12 oktyabr 1813-cü ildə Güllüstan və 10 fevral 1828-ci ildə Türkmənçay) Azərbaycanın torpaqlarını ikiye böldülər, ölkənin şimalına Rusiya, cənubuna İran sahib çıxdı. Ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsinə başlanıldı. Onlar İrəvan, Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur, Dərələyəz, Ordubad, Vedibasar və digər qədim Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirildi. Amma bununla da həmin ərazilərdə ermənilərin sayca azərbaycanlıları üstələməsinə nail ola bilmədilər. 1886-cı ildə elə təkə Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzasındakı 326 kənddən yalnız 81-i erməni kəndi idi. İrəvan qəzasında əhalinin 66 faizini azərbaycanlılar, 34 faizini ermənilər təşkil edirdi.

Müstəmləkəsinə çevirdiyi Şimali Azərbaycanın ərazilərinə sistemli şəkildə digər xalqları köçürən çarizmin bu məsələdə ermənilərə "üstünlük" verməsinin səbəbi I Pyotrun dövründən başlayaraq həyata keçirilən planlar, düşüncələr idi. I Pyotrun tarixi vəsiyyətinə istər çar, istərsə də bolşevik Rusiyası böyük əhəmiyyət verdi. Ermənilərin isə bu siyasətdə öz maraqları var idi. Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək, ermənilər isə onun köməyi ilə ələ keçirəcəyi tarixi Azərbaycan torpaqlarında yoxdan böyük bir erməni dövləti yaratmaq niyyətində idilər.

Şər qalqları içərisində yaşamış, onların dilini, adət-ənənələrini, psixologiyasını yaxşı bilən ermənilərin çar hakimiyyətini qane edən bir xüsusiyyətləri də şəraitə tez uyğunlaşmaq bacarıqları idi. 1828-ci ildən çar Rusiyasının sayəsində torpaqlarımıza ayaq açan ermənilər əvvəlcə özlərinə sığınacaq tapdılar, yerləşdilər. Zaman keçdikcə iddiaları artmağa başladı. Bu işdə yenə ən böyük yardımı öz himayədarlarından alırdılar. Çarizmin bu "xeyir-

xahlığının" əvəzini ermənilər can-başla verirdilər. XX əsrin əvvəllərindən azərbaycanlılara qarşı törədilən qətləmlərə bu məkrli niyyətlər səbəb oldu. Zaman-zaman ictimai-siyasi vəziyyətin gərginləşdiyini, imperiyanın ucsuz-bucaqsız ərazilərində iğtişaşların, inqilabi hərəkatın yüksəldiyini, yerli xalqların azadlıq duyğularının gücləndiyini, öz hakimiyyətinə qarşı təhlükə yarandığını gören çar Rusiyası milli münacişələrə rəvac verdi.

XX əsrin ilk illərində Rusiyada baş verən iki mühüm hadisə imperiyanın istilası altında yaşayan xalqların tarixində xüsusilə böyük rol oynadı. 1904-cü ilin dekabrında Rus-yapon müharibəsində yaşanan Port-Artur meğlubiyəti Romanovlar sülaləsinin hakimiyyətinə ciddi zərbə vurdu. Bunun ardınca Qanlı Bazar günü adı ilə tarixə düşən faciə - 1905-ci ilin 9 yanvarında dinc nümayişçilərin hökumət qüvvələri tərəfindən atəşə tutulması siyası hadisələrin daha da kəskinləşməsinə, inqilabi hərəkatın genişlənməsinə gətirib çıxardı. Çarizm məhv sürükləndi. Belə çətin vaxtlarda hakimiyyət imperiyanı qoruyub saxlamaq üçün bütün vasitələrə əl atırdı. XX əsrin ikinci onilliyində Rusiyanın daxilində ictimai-siyasi ziddiyyətlər daha da kəskinləşdi, tətilər, mitinqlər imperiyanı bürüdü. Çarizmin müstəmləkəsində yaşayan millətlərin haqq səsləri yenidən ucaldı. Azərbaycanda da milli özünüdərk hissi gücləndi. Bunun qarşısını almaq üçün məkrli siyasətin yeni səhifələri yazılır, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı hücum planları qurulurdu.

Hələ XIX əsrin sonlarından çarizmin himayəsi altında olan ermənilərin siyası təşkilatları, ideologiyaları yaranırdı. Yeni erməni millətçiləri yerli xalqlara qarşı uzunmüddətli, kütləvi qırğınlar törətməyə həm maddi, həm də psixoloji cəhətdən hazırlanırdılar. Ermənilərin hərbi dəstələri toplanır, çar Rusiyası tərəfindən gizli silahlandırıldı. 1905-ci ildə - çar Rusiyasında böhranın dərinləşdiyi vaxtda erməni silahlı dəstələri hərəkətə keçdi. 1905-1907-ci illərdə yerli əhaliyə qarşı genişmiqyaslı soyqırım aktını həyata keçirmək üçün ermənilər lazım olan gücü, silah-sursatı çar Rusiyasından almışdılar. Azərbaycanın Zəngəzur, İrəvan, Naxçıvan, Ordubad, Qazax, Qarabağ əyalətlərində yüzlərlə kənd yandırıldı, uşaqdan böyüyədək kimsəyə

1914-cü ildə Birinci Dünya müharibəsi başladı. Ermənilər yenə qarışıqlıqdan öz xeyirləri üçün istifadə etməyə çalışdılar. 1890-cı ildə yaradılmış və bu müddət ərzində maddi cəhətdən möhkəmləndirilmiş, yaxşı təşkilatlandırılmış "Daşnaksütyun" partiyası yerli türk-müsəlman əhalini məhv edərək Aralıq dənizindən Qara dənizə, Qara dənizdən Xəzər dənizindəkə olan bölgədə Ermənistan adlı dövlət qurmaq xülyasında idi. Əvvəlcə Osmanlı ərazisi hədəf seçildi. Birinci Dünya müharibəsində ermənilər həmin əraziyə daxil olan rus ordusu ilə birləşərək on minlərlə silahsız insanı qətlə yetirdilər. Türk ordusu bütün gücünü toplayaraq rus ordusunun hücumlarının qarşısını ala bildi. Osmanlı ərazisində xeyallarını gerçəkləşdirə bilməyən erməni daşnak

O vaxtlar üç yüz illik Romanovlar sülaləsinin hakimiyyəti artıq süquta uğramışdı. Belə ki, 1917-ci ilin fevral burjuva-demokratik inqilabı nəticəsində çarizmin hökmranlığına son qoyulmuş, həmin ilin oktyabrında isə V.I.Lenin başda olmaqla bolşevik hakimiyyəti zorla ələ keçirmiş, fəhlə-kəndli hökuməti qurmaq adı altında əvvəlki imperiyanı bərpa etmişdilər. 1900-cü ildən Kommunist Partiyasının üzvü olan Stepan Şaumyan türklərə nifrət bəsləyən erməni millətçisi idi. 1917-ci ilin dekabrında Rusiya Xalq Komissarları Sovetinin sədri V.I.Lenin tərəfindən Qafqazın fəvqəladə komissarı təyin olunan S.Şaumyanın Korqanovun başçılıq etdiyi Hərbi İnqilab Komitəsi ilə birlikdə Tiflisdən Bakıya gəlişi buradakı siyasi vəziyyəti xeyli gərginləşdirdi. Onun başçılıq etdiyi bolşev-

S.Şaumyan hələ 1918-ci ilin yanvarında azərbaycanlılara qarşı qırğın törətməyə cəhd göstərdi. Şəmkir ətrafında müqavimət göstərən milli-demokratik qüvvələrə güc tətbiq edildi. Bakıdakı milli-demokratik qüvvələrə qarşı soyqırımı törətməyə səy göstərildi. Amma qüvvələrinin buna yetmədiyini görüb Şaumyan planını təxirə saldı. Özünəməxsus ərazisi, paytaxtı olmayan ermənilər artıq İrəvan quberniyasında, Zəngəzurda və Qarabağın bir hissəsində azərbaycanlılara qarşı dəhşətli qətləmlərə başlamışdılar. 1918-ci ilin martınadək təkə İrəvan quberniyasının 199 kəndi tamamilə yandırılmış, dağıdılmış və boşaldılmışdı. Həmin ərazidə yaşayan 135 min azərbaycanlının bir hissəsi ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş, qalanları yurdundan qaçmaq məcburiyyətində qalmışdı.

Şaumyan dərhal hadisə ilə bağlı Leninə məlumat verdi və çox keçmədi ki, ondan teleqram aldı. Teleqramda bildirilir: "Hörmətli yoldaş Şaumyan! Məktubunuz üçün təşəkkür edirəm. Sizin düşünlümsü siyasətiniz bizə çox xoşdur və yaranmış vəziyyətdə siyasətinizin daha dərin və ehtiyatlı diplomatiya ilə birgə tətbiq edilməsini məqsəduyğun sayır və nəticədə qələbə çalacağımız əminik. Çətinliklər gözlənilməzdir və indiyədək biz yalnız imperia- listlər arasında narazılıqlar və münaqişələr nəticəsində irəli getmişik. Bu konfliktləri işlətməyi öyrənin, hal-hazırda diplomatiya öyrənmək vacibdir.

Bütün dostlara xoş arzular və salamlar. V.Ulyanov (Lenin)".

Teleqramın Bakıya yetişməsindən bir neçə gün sonra - martın 27-də Məhəmməd Tağıyevin cənəzəsini 48 əsgər və zabıt "Evelina" gəmisində Lənkəranda Bakıya gətirdi. Gözlədiyi məqamın çatdığını düşünen S.Şaumyan başçılıq etdiyi ermənilərin köməyi ilə təxribatlara başladı. Dəfn mərasimindən sonra əsgər və zabitlər gəldikləri gəmi ilə geri qayıtmalı idilər. Gəminin körpüdən aralanmasına az qalmış silahlı bolşeviklər dəstənin tərsiləh olunmasını tələb etdilər. Şaumyanın göstərişi ilə Milli Ordunun əsgər və zabitlərinin silahları alındı və həbs olundular. Azərbaycan əhalisinin buna etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxacağına Şaumyan əmin idi. Gözlədiyi kimi də oldu. 1918-ci ilin martın 29-da şəxsi heyyəti müsəlmanlardan ibarət olan "Evelina" gəmisinin Bakıda bolşevik qüvvələri tərəfindən tərsiləh edilməsi milli qırğına başlamaq üçün bəhanə oldu. Bir tərəfdə silahsız azərbaycanlılar, digər tərəfdə hər cür silahla təchiz olunmuş böyük ordu üz-üzə gəldi. 1918-ci ilin martın 30-da erməni kilsəsi yanında toplaşan daşnak dəstəsi azərbaycanlılara ilk atəşi açdı.

...31 mart səhəri qanlı açıldı. Bolşevik-daşnak dəstələri azərbaycanlıların sıx yaşadığı Kərkixana, Məmmədli və başqa məhəllələrə hücumə keçdilər. Həmin məhəllələrə havadan təyyarələr, dənizdən isə hərbi gəmilər də bombalamağa başladı. Fəvqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A.Y.Kluge komissiyanın sədrinə o günü belə təsvir edəcəkdə: "Yaxşı silahlanmış və təlim keçmiş erməni əsgərləri çoxlu miqdarda pulemyotların müşayiəti ilə hücum edirdilər... Ermənilər müsəlmanların evlərinə soxulur, evlərin sakinlərini qırır, onları qılınc və xəncərlərlə doğram-doğram və süngürlərlə dəşik-dəşik edir, uşaqları yanan evin alovları içərisinə atır, üç-dörd günlük çağaları süngünün ucunda oynadı, öldürülən valideynlərin südəmər körpələrinə rəhm etmir, hamısını qırırdılar". Dərddə Bakı 1918-ci ilin 31 martında tarixinin ən faciəli səhifələrini yaşayırdı...

Zöhrə FƏRƏCQIZI,
"Azərbaycan"

Mart soyqırımına gedən yol...

aman verilmədi. Həmin illərdə İrəvan və Gəncə quberniyalarının 200, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzurun 75 azərbaycanlı kəndi ermənilər tərəfindən talan edildi. 1907-ci ildən sonra isə azərbaycanlılara qarşı repressiyalar gizli şəkildə aparıldı.

XX əsrin ikinci onilliyində Rusiyanın daxilində ictimai-siyasi ziddiyyətlər daha da kəskinləşdi, tətilər, mitinqlər imperiyanı bürüdü. Çarizmin müstəmləkəsində yaşayan millətlərin haqq səsləri yenidən ucaldı. Azərbaycanda da milli özünüdərk hissi gücləndi. Bunun qarşısını almaq üçün məkrli siyasətin yeni səhifələri yazılır, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı hücum planları qurulurdu.

qüvvələri rus ordusu ilə birlikdə geri çəkildilər və qədim Azərbaycan torpaqlarına üz tutdular...

Birinci Dünya müharibəsi başlayandan çarizm erməni silahlı dəstələrinin hazırlanmasını daha sistemli şəkildə həyata keçirirdi. 1917-ci ildə Qafqaz cəbhəsi dağılandan və rus ordusu geri çəkildəndən sonra hərbi hissələr öz silahlarını erməni dəstələrinə verdilər. Qafqaz cəbhəsindən geri qayıdan rus əsgərləri də vətənlərinə getmək əvəzinə Bakıda saxlanıldı. Bu məsələdə Şaumyan xüsusi fəallıq göstərirdi. Bolşevik-daşnak qüvvələrinin birləşdiyi Bakı Sovetinin ixtiyarında Qırmızı ordu adı altında əksəriyyəti ermənilərdən ibarət olan 20 minlik silahlı qüvvə toplandı.

viklərdən ibarət Bakı Soveti Bakı quberniyasında hakimiyyəti ələ keçirdi. Dekabrın 16-da S.Şaumyan V.I.Leninin əmri ilə Qafqazda fəvqəladə və səlahiyyətli komissar təyin olundu. Bununla da bolşeviklər Bakıda hakimiyyəti ələ almaq adı ilə erməni silahlı qüvvələrinə məkrli niyyətlərini həyata keçirməyə meydan verdilər.

1917-ci ilin sonu, 1918-ci ilin əvvəllərində Bakıda daşnak-bolşevik birləşmələrinin milli qüvvələrə qarşı açıq mübarizəsi daha geniş vüsət aldı. Şaumyan başda olmaqla Bakı Soveti daşnak qüvvələri ilə birgə hərəkət edirdi. Daşnaklarla bolşeviklərin ittifaqına erməni kilsəsi yardım göstərir, erməni ziyalları yaxından iştirak edirdilər.